

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРИЧИН ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

За своєю суттю зовнішньоекономічна діяльність є досить криміногенною. Виходячи з нормативного врегулювання цієї сфери, необхідними елементами зовнішньоекономічних трансакцій є наявність іноземних контрагентів та/або здійснення операцій на території іноземних держав. Це закономірно означає ускладнення контролю (адже «всі суб'єкти ЗЕД мають право відкривати свої представництва на території інших держав згідно з їх законодавством» [15, 9]) та створення додаткових можливостей для правопорушень.

Певні досягнення в галузі досліджень причинно-наслідкових зв'язків та тенденцій розвитку злочинності, зокрема й організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері, вже здійснені провідними українськими та зарубіжними вченими О. В. Білецьким, В. Д. Ларичевим, А. А. Вітвицьким, С. Дорожковим, Я. Гілінським, Х. Абадінскі, Дж. Албанезе та ін.

Проте «організована злочинність znana своїм різноманіттям прояву, гнучкістю та здатністю до швидкого отримання переваг з нових можливостей» [1, 6], що зумовлює необхідність нових активних наукових пошуків та розробок.

Метою даної статті є кримінологічний аналіз і диференціація комплексу факторів, які визначають організовану злочинну діяльність у зовнішньоекономічній сфері, а також спроба дослідити, чому з'явилася й активно розвивається організована злочинність та її форми в названій сфері; чому їй властиві несприятливі тенденції розвитку й відповідна структурна організація. Це, у свою чергу, дозволить дати об'єктивні оцінки ймовірності успіху відповідних заходів протидії.

Ми виділимо два підходи до пояснення причин організованої злочинної діяльності та її форм у зовнішньоекономічній сфері:

- 1) з точки зору існуючих у кримінології теорій причинності;
- 2) з точки зору факторів, що детермінують сучасний стан організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері на міжнародному та національному рівнях.

Існує величезна кількість теорій, що пояснюють виникнення злочинності. При цьому спроби пояснити феномен організованої злочинності, який широко розповсюджений у світовому співтоваристві, з погляду існуючих теорій робились досить рідко [8].

Вельми поширеною є теорія організації, у рамках якої організована злочинність, зокрема й у зовнішньоекономічній сфері, розглядається або як різновид підприємництва («економічне підприємство», «злочинний синдикат», «злочинна індустрія»), або як специфічний різновид трудового колективу, а організована злочинна діяльність вважається такою ж професією, як і всі інші [11].

По суті, ця концепція характеризує механізми організації розглянутої со-

ціальної системи (у даному контексті організованої злочинності), а не її детермінацію, що зводиться до оцінки відповідних факторів середовища її існування та особливостей функціонування при визначенні мети, стратегії й тактики розвитку злочинної організації.

Аналіз і облік великої кількості різних за природою факторів, що детерминують організовану злочинність, становлять суть теорії багатофакторного підходу, яка бере свій початок від так званої «теорії факторів». Сучасне трактування цієї концепції причинності являє собою аналіз сукупності різних об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (особистісних) факторів-причин, що проявляються спільно й у динаміці [7, 244–252, 266].

На основі такого підходу, наприклад, викладені причини виникнення транснаціональних злочинних організацій у матеріалах Всесвітньої конференції по організованій транснаціональній злочинності [3]. Опис причин являє собою перелік об'єктивних факторів, що детерминують транснаціональну організовану злочинність, диференційованих на дві групи впливу: транснаціональні можливості (швидкість міжнародних перевезень, розвиток міжнародної торгівлі, розвиток світових систем комунікацій, збільшення масштабів міграції, створення багатонаціональних мегаполісів) і національні умови (соціальна й економічна нестабільність окремих держав, корумпованість державного апарату) [14]. Такий підхід може бути застосований і для організованих форм злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері, адже, з одного боку, здійснення зовнішньоекономічних операцій передбачає зв'язки з іноземними державами та партнерами, а з іншого — прослідковується взаємодетермінація організованої та транснаціональної злочинності. Тому в даному випадку беззаперечним є вплив як міжнародних, так і національних факторів.

Тим часом недолік теорії факторів полягає не в перерахуванні різноманітних обставин, а в тому, що всі вони розглядаються як однопорядкові явища. При цьому не виявляється механізм їх впливу на відтворення й розвиток організованої злочинної діяльності у досліджуваній сфері.

Більш раціональне пояснення значному поширенню організованої злочинності дає неокласична школа кримінології, і зокрема теорії раціонального вибору. Сутність даної концепції полягає в тому, що людина не тому стає злочинцем, що її мотивація відрізняється від мотивації інших людей, а тому що, проаналізувавши витрати і вигоди від своїх дій, вона робить інші висновки, які впливають на прийняття рішень. Потенційний злочинець приймає цілком раціональне рішення: він оцінює в межах своїх інформаційних можливостей всі шанси й вибирає таку дію, яка забезпечить йому при найменших витратах і особливо при найменшому ризику покарання найбільшу вигоду в особистому плані [9].

У контексті організованої злочинності у зовнішньоекономічній сфері, пояснення організованої злочинної діяльності, з огляду на сукупність різних мотивацій, серед яких домінує економічна, уявляється досить раціональним.

Організований злочинець очікує, що «прибуток» від його рішення зайнятися організованою злочинною діяльністю — приведена цінність суми різниць

між вигодами й витратами, як грошовими, так і не грошовими, — перевершує «прибуток» від заняття загальнокримінальною злочинною діяльністю або від заняття іншими професіями [18].

Не менш переконливе пояснення існуванню й розвитку організованої злочинної діяльності можна дати з позицій різних напрямків соціологічних концепцій причинності: теорії аномії, соціальної дезорганізації, субкультури й конфлікту, а також теорії диференціальної асоціації, соціального зв'язку й контролю.

Основоположник теорії аномії Е. Дюркгейм вважав, що злочинність — це плата за соціальні зміни [12, 63]. Його сучасний послідовник Р. Мертон, опираючись на основні положення теорії аномії, основною причиною злочинності називав розрив між культурними цінностями суспільства й соціально схвалюваними засобами їх досягнення [10].

Організована злочинність, з погляду цієї теорії, є нормальною відповідною реакцією на тиск з боку соціуму на особистість. Доктрина «мета виправдує засоби» стає провідним принципом дії, коли досягнення мети є необхідним, а соціальна організація занадто обмежує можливе застосування випробуваних (в межах закону) засобів. Відтак організована злочинна діяльність у зовнішньоекономічній сфері є ніщо інше, як пристосування, вибір рольової поведінки, яку визначає особистість та специфічна ситуація.

Існує величезна кількість яскравих прикладів досягнення феноменального економічного успіху. Економічна підприємливість розглядається як позитивна девіація, особливо в період реформ [4, 73]. Однак можливості для такого успіху в суспільстві розподілені вкрай нерівномірно, і деякі люди, які бажають його домогтися, рано чи пізно виявляють, що багато шляхів до «швидкого збагачення» значно обмежені, якщо не закриті. Організована злочинність у цьому випадку виступає тим засобом, використання якого забезпечує досягнення основної мети — розбагатіти. Особливо в даний час, коли в Україні значно лібералізувалась зовнішньоекономічна діяльність.

Таким чином, аналіз розглянутих концепцій причинності свідчить про їх уривчастість та здатність пояснити лише окремі види детермінації злочинності, хоча в цілому, доповнюючи одна одну, вони пропонують досить логічне пояснення організованої злочинної поведінки.

Щодо другого виділеного нами підходу пояснення причин організованої злочинності у зовнішньоекономічній сфері потрібно зазначити, що на сучасний стан даного виду злочинності впливають фактори, одні з яких відіграють формуючу роль у цьому процесі, інші лише сприяють, полегшують діяльність організованих злочинних організацій. Їх можна поділити на зовнішні (міжнародні), які відображають загальні світові процеси, та внутрішні (національні), які відбуваються в рамках конкретної держави.

Так, серед основних факторів, які обумовили виникнення та розвиток організованих форм злочинності у зовнішньоекономічній сфері, можна назвати глобалізацію. Поряд із позитивними моментами цього явища, зокрема поживанням співпраці різних країн світу й відповідно підвищенням рівня насе-

лення цих країн; вирішенням важливих для світової громадськості проблем, глобалізація пов'язана і з негативними моментами.

З виходом за межі окремої держави організована злочинність набула транснаціонального характеру. Особливості структурної організації злочинних транснаціональних організацій дозволяють їм мати мережні формування по всьому світу, що дає можливість цим організаціям тримати під контролем ринки збуту в різних країнах. Комп'ютерні технології й супутня їм складність методів і масштабу глобальних фінансових операцій сприяють збільшенню обсягів, швидкості й закритості міжнародних фінансових розрахунків. Це зменшує ймовірність виявлення й припинення організованої злочинності і дозволяє без проблем легалізувати доходи, отримані від різних видів незаконної діяльності. Щодня 1 млрд кримінальних доларів вливається в обіг світових фінансових ринків [13, 40].

Глобалізація усунула багато обмежень, і як наслідок, грошові ресурси набули мобільності, таким чином «у капіталу та фінансів практично не виникає необхідності «гнути те, що не гнеться», ламати перешкоди, переборювати або послабляти опір; а якщо вона і виникає, то від неї завжди можна відмовитися на користь більш «м'якого» підходу. Якщо зіткнення з «іншим» вимагає великих коштів для застосування сили або стомлюючих переговорів, капітал завжди може переміститися в більш «спокійне» місце. Навіщо вступати у сутичку, якщо її можна уникнути?» [2, 22–23].

Крім того, інтернаціоналізація економіки неминуче приводить не тільки до розвитку легальної підприємницької діяльності, але й до злочинної ділової активності, що не обмежується національними кордонами [5].

Ще один процес, що вплинув на процеси глобалізації організованої злочинності, — збільшення міграційних потоків людей. Цьому сприяють такі фактори, як безробіття, бідність, збройні конфлікти та ін. А сучасний транспорт істотно спростив і прискорив перетинання національних кордонів і розширив можливості переміщення людей і товарів по усьому світу [17].

Криміногенним фактором є також різниця підходів до криміналізації та тлумачення кримінально-правових норм, які регламентують відповідальність за організовану злочинну діяльність у зовнішньоекономічній сфері, представниками правоохоронних органів різних держав. Інакше кажучи, кримінально-правова політика різних держав не збігається, іноді — принципово. Різниця обумовлена існуючими розходженнями в економічних і політичних системах, історичними традиціями, різницею в менталітетах та ін. Відповідно тотожне діяння в одній державі може вважатися злочинним і суворо каратися, в іншій — визнаватися злочинним, але каратися менш суворо, у третій — бути адміністративним деліктом, у четвертій — взагалі не каратися, а то й розцінюватися як позитивне явище.

Цікавим є також такий факт. За даними, наведеними в Індексі Хабаро-давців Трансперенсі Інтернешнл за 2006 р., підкуп іноземних чиновників з боку компаній, що представляють провідні країни-експортери, є поширеною практикою, незважаючи на те, що міжнародні антикорупційні закони визначають її як злочин [6].

Таким чином, існує комплекс факторів, які мають міжнародний характер та сприяють існуванню й розвитку організованих форм злочинності у зовнішньоекономічній сфері. Вони пов'язані з розвитком міжнародного співтовариства в цілому й визначають характер та темпи розвитку цього явища у світі.

Тим часом організована злочинна діяльність — явище, що існує не в абстрактному транскордонному просторі, а на територіях цілком конкретних держав. Які з держав організовані злочинні угруповання виберуть для свого базування, а які будуть використовувати для здійснення своєї діяльності, залежить від ряду внутрішніх факторів, що діють на рівні певної держави.

Щодо України можна виділити ряд факторів, які носять криміногенний характер та разом з тим потребують подальших більш глибоких та ґрунтовних досліджень їх впливу на процеси криміналізації зовнішньоекономічної сфери та розвитку у ній організованих форм злочинної діяльності.

Лібералізація зовнішньоекономічної діяльності в Україні на початку 1990-х років супроводжувалася скасуванням державної монополії на здійснення зовнішньоекономічних операцій і відсутністю належного контролю за здійсненням такої діяльності господарюючими суб'єктами, що створило предумови для зловживань. Крім того, недостатня поінформованість громадян про правила укладання зовнішньоекономічних контрактів спричинила загрозу підвищення рівня віктимності добросовісних господарюючих суб'єктів та інвесторів по відношенню до різного роду посягань з боку організованих злочинних угруповань.

Як уявляється, одним із факторів є також те, що ризик настання негативних наслідків у вигляді притягнення до відповідальності та покарання менший від перспектив отримання значної економічної вигоди від вчинення злочинів у зовнішньоекономічній сфері. Це зумовлюється недостатнім забезпеченням реалізації принципу невідворотності покарання, суперечностями та прогалинами законодавства, яке регулює зовнішньоекономічну діяльність та встановлює відповідальність за злочини у цій сфері, і, що немаловажливо, корумпованістю державних службовців.

Зокрема, у 2006 році УСБУ в Івано-Франківській області викрито причетність судді до організованого злочинного угруповання, яке займалося незаконним ввезенням з-за кордону престижних іномарок. Суддя за матеріальну винагороду виносив явно неправдиві постанови на основі вже наперед підроблених адміністративних справ місцевої митниці про порушення громадянами митних правил. За цими постановами автомобілі нібито конфісковувалися в дохід держави, а насправді передавалися одному з членів організованого злочинного угруповання. Таким чином за сприяння судді було здійснено легалізацію 50 контрабандних іномарок, не сплачено до бюджету 1 мільйон 605 тисяч гривень [16].

Криміногенний потенціал також містять у собі загальні кризові явища в економіці України — несприятливий інвестиційний клімат, економічна нестабільність, недостатній рівень доходів та низька купівельна спроможність населення; фіскальний характер митно-тарифної політики, який провокує контрабанду; спад вітчизняного виробництва, бюджетний дефіцит та інфляція, відсутність ефективного експортного та валютного контролю.

Таким чином варто підсумувати, що на виникнення, стан та розвиток організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері впливає цілий комплекс факторів. Відбуваються процеси взаємодетермінації організованої, транснаціональної та економічної злочинності. Простежується взаємозв'язок між криміногенними явищами у зовнішньоекономічній сфері та політичними, економічними, соціальними процесами, які відбуваються у світі та в Україні, а також недоліками в чинному законодавстві, системах державного контролю за зовнішньоекономічною діяльністю, в організації роботи органів виконавчої влади, контролюючих та правоохоронних органів.

Література

1. FIA International Research Ltd., Contraband, Organized Crime and the Threat to the Transportation and Supply Chain Function, September 2001.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества: Пер. с англ. — М.: Весь Мир, 2004 — 188 с.
3. Всемирная конференция на уровне министров по организованной транснациональной преступности. Неаполь, 21–23 ноября 1994г.- E/CONF/88/1/ 29 November 1994.
4. Гилянский Я. И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория // Социологические исследования. — 1991. — № 4. — С. 72–78.
5. Лопашенко П. А. Развитие международной экономики и углубление интеграционных процессов как криминогенные факторы и пути их минимизации // Преступность в России: причины и перспективы: Материалы междунар. науч.-практ. конф. / ВНИИ МВД России. — М., 2004. — С. 71–74.
6. Индекс Взяткодателей Трансперепси Интерпешпа, 2006 г. // www.transparency.org.ru.
7. Швайдер Г. Й. Криминология: Пер. с нем. / Под общ. ред. и предисл. Л. О. Иванова. — М., 1994. — 504 с.
8. Abadinski H. Organized crime. — 4th ed. — 1994; Айдинян Р., Гилянский Я. Функциональная теория организации и организованная преступность // Организованная преступность в России: теория и реальность. — С.Пб., 1996; Кудрявцев В. П. Социальные причины организованной преступности в России // Организованная преступность и коррупция. — 2000. — № 1.
9. Becker G. Crime and Punishment: economic approach // The Economics of Crime and Law Enforcement. — Springfield, 1976. — P. 5–65; Беккер Г. Экономический анализ и человеческое поведение // Теория и история экономических и социальных институтов и систем. Зима. — 1993. — Т. 1, вып. 1. — С. 24–40.
10. Merton R. Social structure and Anomie // American Sociological Review. — 1938. — N 3. — P. 672–682; Merton R. On Theoretical Sociology. — New York: Free Press, 1967. Мертон Р. К. Социальная структура и anomia // Социологические исследования. — 1992. — № 3. — С. 104–114.
11. Smith D. Paragons, pariahs and pirates: A spectrum-based theory of enterprise // Crime and Delinquency 26. — 1980; Kelley R., Kolin Chin and Rufus Schatzberg, eds. Handbook of Organized Crime in United States. — Westport, CT: Greenwood. 1994; Айдинян Р., Гилянский Я. Функциональная теория организации и организованная преступность. — С. 3.
12. Дюркгейм Э. Социология и теория познания // Новые идеи в социологии. — С.Пб., 1914. — № 2.
13. Кузнецова П. Ф., Багаудинова С. К. Контроль над легализацией преступных доходов в США // Вестник Московского университета. — 1997. — № 6.
14. Проблемы и опасности, которые создает транснациональная организованная преступность в различных регионах мира: Справочный документ. — CONF. 88/2, 18 Aug. 1994. — P. 9-14, а також: The United Nations and Transnational Organized Crime / Ph. Williams, E. Savona. — P. 7–13.
15. Кавторска Я., Пироженко О., Бойцова М. Все про облік та організацію ЗЕД. — 3-тє вид., перероб. і допов. — Х.: Фактор, 2006. — 328 с.
16. Прес-центр СВ України. Прогідія Служби безпеки України організованій злочинності та викриття механізмів контрабандного ввезення та подальшої легалізації автотранспортних засобів на території України. 28 вересня 2006 р. // www.sbu.gov.ua.

17. Репецкая А. Л. Угроза международной и национальной безопасности со стороны транснациональной организованной преступности и факторы, способствующие ее развитию // www.actr.org/JER/issue2/3.htm.
18. Теории причисности в современной криминологии и организованная преступность // Иркутский центр по изучению организованной преступности и коррупции // irkcenter.isca.ru/issledovan/transpres/17.htm.

УДК 347.963:346.548

Л. П. Нестерчук

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ І ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАКОНІВ З ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

З прийняттям нової Конституції України прокуратура позбавлена загальнонаглядової функції. Але все ж й і сьогодні тема прокурорського нагляду є досить актуальною, особливо у деяких сферах. Контроль і нагляд за виконанням законів — це невід’ємна складова частина державної і громадської діяльності, покликана гарантувати чітке й оперативне функціонування складного механізму управління суспільством.

В останні роки питання, які пов’язані із здійсненням нагляду за додержанням законодавства та організаційної взаємодії прокуратури з контролюючими органами, привертають до себе певну увагу вчених-правознавців. Ці питання знайшли відображення в наукових працях О. Берензона і В. Мелкумова [1, 23], О. Берензона і Ю. Гудковича [2, 45], В. Долежана та І. Марочкина [3, 12] тощо. Останнім часом ці питання в юридичній періодиці України висвітлювали В. Гусаров та М. Руденко [4, 17–19], М. Руденко [5, 30], М. Мичко [6, 78], М. В. Косюта [7, 124] та інші. Але слід зазначити, що всі вказані наукові праці направлені, як правило, на розгляд відносин прокуратури з органами виконавчої влади та контролюючими органами взагалі. Наукових праць, які хоча б торкалися проблеми взаємодії прокуратури з контролюючими органами у здійсненні нагляду саме за додержанням законодавства з захисту прав споживачів на сучасному етапі не має. Лише в деяких джерелах згадується про даний напрямок, як про один з нових, що пов’язується з формуванням нових державних органів, які здійснюватимуть контроль за додержанням законів з захисту прав споживачів [8, 161]. Таким чином, на сучасному етапі відсутня концептуальна структура теорії прокурорського нагляду в даній сфері. Тому питання взаємодії прокуратури з органами контролю у сфері здійснення нагляду за додержанням законодавства з захисту прав споживачів сьогодні мають як науково-теоретичний, так і практичний інтерес, що говорить про безумовну актуальність обраної теми наукової статті. В статті зроблена спроба визначення загальних проблем у цій галузі. Важливого характеру тут набувають питання визначення сутності нагляду за додержанням законодавства взагалі та за додержанням законодавства з захисту прав споживача зокрема. Крім того, в статті